

2

ONZE KENVERMOGENS

De waarheid... is niet de overeenstemming van onze waarneming van een uiterlijk voorwerp met dat voorwerp zelf. Het is de overeenstemming van het denken met zichzelf. Bewustzijn is daarom de enige basis van zekerheid. Het denken is zijn eigen getuige.

Plotinus

De aard van de werkelijkheid is verwant aan de vermogens die we bezitten.

William James

We kunnen slechts zoveel van de wereld begrijpen als we in onszelf ontwikkeld en gerealiseerd hebben.

Lama Anagarika Govinda

Enkele algemene opmerkingen

In dit hoofdstuk zullen we een onderzoek instellen naar het menselijk vermogen om te *kennen*, tegen de achtergrond van onze samengestelde aard zoals deze eerder werd beschreven, dat wil zeggen, een aard die dimensies van bewustzijn bevat van het meest omvattende tot het minst omvattende en die overeenkomt met of parallel loopt aan de structuur van de kosmos of de macrokosmos zelf. In overeenstemming hiermee zullen we de kenwijzen behandelen, die het spectrum vormen van de fysieke zintuigen, via de rede, tot de intuïtie en verder.

Het eerste wat moet worden gezegd is dat alle kennis in

laatste instantie innerlijk of subjectief is – het vindt *in* ons plaats. Materialistische mechanici weten niet wat ze zeggen als ze zich kleinerend uitlaten over alle “slechts” subjectieve waarnemingen!

Ten tweede, kennis is nooit passief. Ons denkvermogen is niet alleen maar een spiegel die weerspiegelt wat er in de buitenwereld bestaat. Kennis is veeleer een *daad* en als zodanig is ze nooit passief of neutraal of “zuiver objectief”. De empirische wetenschap heeft lange tijd het ideaal van pure objectiviteit voor zich opgeëist. Maar, zoals we in deel II zullen zien, er bestaat niet zoiets als zuivere objectiviteit. De wetenschap is tot de ontdekking gekomen dat het voor waarnemers niet mogelijk is zich volledig te onttrekken aan de verschijnselen die ze onderzoeken of meten. Een beeldend of creatief element sluipt onvermijdelijk, in mindere of meerdere mate, bij onze observaties binnen.

Wat we kennen is niet het ding zelf maar onze eigen ervaring ervan. We kijken door een donker glas, zoals in de Bijbel gezegd wordt. Het glas is onze verzameling opvattingen, onze persoonlijke vooroordelen, onze cultuur, de heersende wetenschappelijke theorieën. En het beeld van de werkelijkheid dat we ons vormen is een *self-fulfilling prophecy*. Individueel en collectief scheppen we onze werkelijkheid naar ons beeld ervan. Dit is een oud religieus-filosofisch inzicht dat tegenwoordig steeds meer opgeld doet onder wetenschapsfilosofen.

Hoewel er niet zoiets bestaat als pure objectiviteit of volledige afstandelijkheid, is wat we meestal kennis noemen niet louter een verzinsel, maar voldoet het aan criteria van geldigheid, met inbegrip van toetsing door experimenten of door dergelijke methoden als het vergelijken van waarnemingen met elkaar op consistentie, het vergelijken van onze waarnemingen met die van anderen, waardoor gedeelde ervaringen en algemeen aanvaarde bevindingen ontstaan.

Zoals David Bohm uitlegt bestaat kennis uit afzonderlijke elementen en is ze niet statisch; het is een proces. Abstracte kennis die is opgeslagen in het geheugen, in boeken, verslagen, computers enzovoort, is slechts een onderdeel van het

De meeste tijd hebben we er geen idee van dat we 'mentale mallen' gebruiken om onze ervaring te beperken en deze bijwerken om te passen in onze al ingewortelde visies.... We hebben in deze mallen geïnvesteerd door onze eigen handelingen, onze psychische energie erin gestopt, om zo ons persoonlijke leven aan te passen aan de gegeven vormen. Wetenschappelijke theorieën, sociale relaties, fundamentele denkbeelden over de menselijke aard, allemaal lijken ze ten prooi aan twijfel nu we weten dat er alternatieven zijn.... We ontvangen nooit de totaliteit van het universum, maar slechts dat deel van de (niettemin echte) boodschappen wat is doorgelaten door ons eigen psychische raster [de verzameling opvattingen en handelingen in onze cultuur door middel waarvan we het universum ervaren].

Beatrice Bruteau²⁴

geheel. Er is ook wat Polanyi "stilzwijgende kennis" noemt: de kennis van allerlei soorten vaardigheden, zoals het fietsen. Andere belangrijke bestanddelen van kennis zijn onze opvattingen, die ons sterk kunnen motiveren, en de vooronderstellingen die aan deze opvattingen ten grondslag liggen, waarvan we ons meestal niet bewust zijn. Bohm maakt een onderscheid tussen concrete en abstracte kennis, maar benadrukt dat deze twee niet op enigerlei permanente wijze gescheiden kunnen worden: "Er is veeleer een voortdurende wisselwerking tussen beide, waarin een bepaalde inhoud van de een naar de ander gaat en terug. Het is deze wisselwerking die kennis mogelijk maakt, en kennis bestaat concreet erbinnen als een feitelijk levend proces.... In haar feitelijke concrete bestaan is kennis een *ongedeeld geheel in een vloeiende beweging*, een voortdurend proces, een onafscheidelijk deel van onze totale werkelijkheid."¹⁴⁵

Geen enkel algemeen aanvaard stelsel of paradigma of model of beeld van de werkelijkheid kan ooit het laatste woord van de waarheid weergeven. Verschillende individuen en gemeenschappen en culturen houden er verschillende opvattingen en gebruiken op na, met behulp waarvan ze het univer-

sum ervaren. Vroeg of laat kan een dergelijk geheel van opvattingen in twijfel getrokken worden door nieuwe gegevens. We kennen in onze tijd een opmerkelijk voorbeeld: de fysica heeft haar Newtoniaanse model van de werkelijkheid moeten opgeven. Zoals we zullen zien, heeft de fysica tot nu toe geen overeenstemming bereikt over een nieuw model van de fysieke werkelijkheid; op dit moment beweert de fysica niet meer te weten wat de fysieke werkelijkheid is. Toch moet de fysica in feite op de een of ander manier contact maken met de werkelijkheid, want ze is vrij nauwkeurig in haar voorspellingen.

Het is belangrijk om te beseffen dat in contact staan met de werkelijkheid niet hetzelfde is als het kennen van de werkelijkheid. Zoals we al hebben opgemerkt, is de Waarheid oneindig en kan geen enkel model of beeld of uitspraak ermee gelijk worden gesteld; de uiteindelijke waarheid bestaat niet. Toch hebben mensen in hun intense verlangen om in contact te staan met de werkelijkheid filosofieën, theorieën en modellen van de werkelijkheid voorgesteld “waarvan de functie,” in de woorden van Beatrice Bruteau, “is het geven van betekenis aan onze ervaring die in intellectueel en emotioneel opzicht bevredigend is.”²⁴

De kenwijze van de vijf zintuigen

Zelfs de gewone, alledaagse zintuiglijke waarneming is noodzakelijkerwijze om een aantal redenen betrekkelijk of subjectief. Eén daarvan is dat het bereik van de menselijke zintuigen specifiek is voor de mens. Mensen zijn bijvoorbeeld visueel niet gevoelig voor röntgenstralen. Als we dat wel waren dan zou een scheermes er als een zaag uitzien, en veel voorwerpen die vast lijken zouden poreus worden. In feite reageert het menselijk oog op een zeer beperkt deel van het brede elektromagnetische spectrum. De ogen van sommige dieren kunnen reageren op een ander of breder bereik dan dat wat toegankelijk is voor mensen. Ook ons gehoor is beperkt tot een betrekkelijk klein deel van het brede spectrum van

geluidsgolven. Natuurlijk hangt de scherpte van iemands gezichtsvermogen en van de andere zintuigen ook af van de fysieke conditie van die persoon, die weer van andere factoren zoals leeftijd afhangt.

Naast de fysiologische variabelen zijn er de variabelen van de *interpretatie* van de zintuiglijke gegevens. Want ons denkvermogen registreert niet alleen de indrukken van onze zintuigen (en tussen twee haakjes, we weten nog steeds niet hoe dit registratieproces werkt), maar interpreteert ook wat het registreert; een proces dat afhankelijk is van iemands herinneringen, voorafgaande kennis, selectiviteit in aandacht voor de geregistreeerde gegevens, enzovoort.

Gegeven deze variabelen is het niet verwonderlijk dat de zogenaamde feitelijke verslagen van een en dezelfde gebeurtenis door verschillende waarnemers vaak aanzienlijk van elkaar verschillen.

De rationele kenwijze

De mens onderscheidt zich van de dieren door zijn redelijke vermogens. (Het woord “mens” is afgeleid van de Sanskriet werkwoordsstam *man*, denken, overpeinzen, nadenken over.) De komst van het denkvermogen was zeker een keerpunt in het evolutieproces. Want door middel van de rede kan de mens boven zijn ervaring uit fantaseren, en ethische, sociale, psychologische, politieke en religieuze denkbeelden en idealen bedenken die nog niet zijn gerealiseerd. De beschaving wordt mogelijk. Het evolutieproces wordt psycho-sociaal in plaats van biologisch.

Nu kunnen we ons denkbeginsel zien als een tweevoud omdat het een tweevoudig vermogen bezit – als synthetisch of abstract denken en als analytisch of concreet denken. Naar “buiten” gericht onderzoekt het de natuur en volbrengt het praktische taken, naar “binnen” gericht is het in staat om zulke ongrijpbare zaken als oneindigheid, goedheid, waarheid en schoonheid te overwegen.

De mensheid lijkt vele duizenden jaren lang het analytische denkvermogen te hebben ontwikkeld. De meeste mensen zijn redelijk vaardig in het gebruik ervan in alledaagse of praktische zaken, variërend van het regelen van onderdak en voedsel tot het omgaan met huishoudelijke snufjes, auto's en het betalen van je rekeningen (behalve dan dat tegenwoordig grote groepen mensen zich in een unieke situatie bevinden waarin ze verstoken zijn van elke *mogelijkheid* zich te voorzien van onderdak en voedsel, om maar te zwijgen van huishoudelijke apparaten). Daar staat tegenover dat door gebrek-kig onderwijs veel minder mensen tegenwoordig in staat zijn tot filosofisch denken of het gebruik van abstracties.

Nu zijn de vermogens tot redeneren en logica inderdaad prachtig, en verschaffen ze ons het vermogen om filosofie en wetenschap tot ontwikkeling te brengen. Toch zijn de redelijke vermogens niet onbegrensd.

Als het gaat om ontologische vraagstukken als waarheid, goedheid, schoonheid, liefde en mededogen, speelt de rede een beperkte, zij het een wezenlijke rol. Ze kan ons laten zien wat deze kwaliteiten niet zijn, ze in een context plaatsen, hun eigenschappen en gevolgen bespreken, maar ze kan ze niet tot een realiteit maken in ons leven. We houden niet van iemand – bijvoorbeeld, ons kind – omdat het *redelijk* is om dat te doen. Liefde en mededogen zijn *trans-rationeel*. Schoonheid is dat ook; het ontsnapt aan en overstijgt alle vormen. Alle hogere waarden van het bestaan zijn trans-rationeel. En de rede kan ook het irrationele niet aan, dat ontoegankelijk is voor de logica. Zoals de filosoof en wetenschapper Raynor C. Johnson heeft geschreven, kan de rede “de bronnen niet peilen of begrijpen van inspiratie of ons vertellen hoe we een prachtig standbeeld moeten maken, een gedicht, een concert of een schilderij.”⁷⁹ Hij stelde dat zaken als goedheid, onbaatzuchtigheid en zelfopoffering hun oorsprong lijken te hebben en hun rechtvaardiging vinden op een niveau van ons wezen dat dieper ligt dan de rede.

Evenzo vereist ons vermogen om verschillen te accepteren en onze eenheid met anderen – ongeacht verschillen van ras,

geloof, ideologie, huidskleur en geslacht – aan te voelen of te ervaren, een ontwaken van een verenigend vermogen dat voorbij de rede ligt.

Trans-rationeel kennen

Laten we deze hogere niveaus eens verkennen – het trans-rationele kenproces dat door een Beethoven of een Einstein wordt ingeschakeld, en meer in het algemeen door de uitvinders, dichters, kunstenaars en mystici van de wereld. Sommige lezers zijn misschien verbaasd door het feit dat iemand als Einstein gerekend wordt tot een categorie die de naam “trans-rationeel” draagt. Aan de andere kant is dit, gezien de zojuist besproken beperkingen van het redelijke vermogen, niet zo verbazingwekkend. We willen in geen geval beweren dat de rede ooit gemist kan worden in het creatieve proces. Wat wel wordt beweerd is dat vermogens hoger dan de rede noodzakelijkerwijze ook hier in het spel zijn. Deze hogere vermogens werden traditioneel esthetische intuïtie en spirituele waarneming genoemd.

Intuïtie wordt gekenmerkt door spontaniteit en directheid; in tegenstelling tot het logische denken dat zijn redenering stap voor stap opbouwt, steeds gebaseerd op voorafgaande kennis, brengt de intuïtieve sprong de schepper ervan direct in het onbekende. Alleen na de sprong wordt het verband met eerdere ervaring duidelijk. Het is dus een wijze van kennen die gebaseerd is op onbemiddeld, direct inzicht en de resultaten ervan verhelderen persoonlijke kennis en begrip. Veel van de grote wetenschappelijke doorbraken zijn zo tot stand gekomen door een plotselinge flits van de intuïtie. Spiritueel inzicht is anderzijds geheel onpersoonlijk, omdat het het menselijk denken en voelen opent voor dat wat het persoonlijke zijn overstijgt, en ons opent voor het Ene of het Al – het Zelf van alles. “Het is dit beginsel dat aan het verlichte denkvermogen een identiteit verschaft als spiritueel bewustzijn, dat zich manifesteert als begrip, oordeel en onderscheidingsvermogen.”⁹¹

Lama Govinda zegt over trans-rationele of intuïtieve kennis: "Het is de visie van een wereldsynthese, de ervaring van een kosmisch bewustzijn waarin het Oneindige niet alleen conceptueel maar ook feitelijk gerealiseerd is."⁵⁶ Het heeft dus *praktische* consequenties.

Mystici hebben door de eeuwen heen getuigenis afgelegd van hun spirituele ervaringen, in bewoordingen die overtuigend en consistent zijn.* Zij spreken over het bewustworden van een verlichting of straling die alles "buiten" in vuur en vlam zet, ook al komt het van "binnen". Er hoort een gevoel bij te behoren tot een nieuwe en grotere eenheid; de zichtbare wereld wordt gezien als onderdeel van een groter geheel. De ervaring omvat een pulserend licht, levendigheid, vreugde, vrede, gelukzalige verwondering. "Door [dergelijke gevoelens] en ermee verweven is er sprake van een enorm toegenomen besef van de hoogste waarden, en de meest toereikende beschrijving lijkt voor de betrokkene meestal te zijn een 'openbaring van God'. De mysticus ontdekt dat woorden tekort schieten om de ervaring onder woorden te brengen, en de gebruikte termen lijken niet meer te zijn dan symbolen en analogieën."⁷⁹

De ervaringen van de eenheid variëren kennelijk in diepgang, van een vaag aanvoelen tot een volledige vereenzelving van kenner en gekende. De laatstgenoemde is de "mystieke eenwording", de uiteindelijke toestand van bewustzijn waarop in alle tradities van de wereld, Oost en West, wordt gezinspeeld en die afwisselend aangeduid wordt als Bevrijding, *turiya*, *bodhi*, *moksha*, *satori*, *sunyata*, *nirvana*, enzovoort. Zinspelend op deze toestand van bewustzijn drukte Jezus het zo uit: "Ik en Mijn Vader zijn één," en ook "Gij zult weten dat ik in Mijn Vader ben en gij in mij, en ik in u." Analoge hindoe-uitspraken zijn "Dat zijt Gij" en "Atman [Geest] is Brahman".

* De term 'mystiek' is overigens niet synoniem aan 'mysterieus'. Evenmin mag mystiek verward worden met psychisme, mediumschap of buiten-lichamelijke ervaringen, wat vaak gebeurt.

In de Mandukya Upanishad van de hindoe-geschriften wordt over *turiya* gezegd dat het een vierde toestand van bewustzijn is, voorbij de toestanden die we kennen: “Het is niet de kennis van de zinnen, noch is het relatieve kennis, nog ook afgeleide kennis. Voorbij de zinnen, voorbij het begrip, voorbij alle uitdrukking is *turiya* (de vierde toestand van bewustzijn).”¹²⁹

Hoe buitengewoon diepzinnig is dit oude gezegde! De schrijver had kennelijk een kennis van wat we tegenwoordig epistemologie zouden noemen (de wetenschap van het kennen) en van ontologie (de wetenschap van het zijn). Is een dergelijke uitspraak niet een krachtige herinnering aan het feit dat de eeuwige wijsbegeerte inderdaad sinds mensenheugenis bestaat? Waar komt zij vandaan? Maar ja, waar komt het hele prachtige, aardse schematische proces vandaan? Het schematische proces ging ongetwijfeld vooraf aan de realisatie ervan!

De ervaring van mystieke eenwording overstijgt alle “normale” categorieën van denken – categorieën zoals substantie en eigenschap, kenner en gekende, oorzaak en gevolg, het ene en het vele. Ze kan kennelijk alleen maar beschreven worden door woorden als “onuitsprekelijk”, “onbeschrijfelijk”, “naamloos”, “de Leegte”, “de Algrond”, “het niet-weten”. Boeddha hield “een nobele stilte” in acht met betrekking tot nirvana. Lao-tse verklaarde slechts dat het Tao (het uiteindelijke Beginsel van alles) waarover men spreekt niet het ware Tao is. Johannes van het Kruis verwees als volgt naar de toestand van “niet-weten”:⁸

*Ik kwam in het onbekende
en bleef daar ongeweten,
alle wetenschap te boven gaand.*

*Ik was zo ver naar binnen
zo verdwaasd en ver heen
mijn zinnen waren bevrijd
van gevoelens van mijzelf.*

*Mijn denken had een betere weg gevonden:
een kennis door niet-weten
alle wetenschap te boven gaand.*

*Deze kennis door niet-weten
is zo'n verheffende kracht
dat geleerden lang argumenteren
maar nooit van de grond komen.*

*Hun kennis schiet altijd tekort:
het niet-weten te begrijpen,
alle wetenschap te boven gaand.*

Mystieke ervaring als het ruwe materiaal van religie, filosofie en kunst

Om nog eens te herhalen, mystieke ervaring is direct, onmiddellijk. De mysticus ervaart God of Goedheid of Liefde zowel in hun essentie als in hun volheid. Dit zijn onuitsprekelijke vermoedens, voorbij tijd en ruimte, voorbij ruimte-tijd, die “zichzelf slechts waarmaken in directe ervaring.” Het zijn niet, “voor zover we zien kunnen, symbolen of afschaduwingen van een werkelijkheid die achter hen ligt op een nog hoger niveau van betekenis. Ze vertellen ons direct, niet indirect, de aard van de Werkelijkheid.”⁷⁹ Maar om deze inzichten tot uitdrukking te brengen of mede te delen moet de mysticus natuurlijk noodzakelijkerwijze gebruik maken van de een of ander wijze van communicatie, zij het poëtische beeldspraak of de symbolische taal van de kunst.

Een mystiek *theoloog* zal zulke ervaringen vertalen in religieus dogma. Zoals F.C. Happold schreef:

De dogma's van de religie zijn de vertaling in termen van het intellect, of in evocatieve symbolen, of in een combinatie van beide, van inzichten die hun oorsprong vinden in mystieke intuïtie. Zonder deze inzichten zou er niets zijn om over te dogmatiseren.⁶⁵

Ook een mystiek filosoof als Plotinus zal mystieke inzichten meedelen door middel van een betoog over schoonheid, liefde, mededogen en wijsheid. Of de uitdrukkingvorm zal poëtisch zijn, zoals toen William Blake schreef over het zien van de wereld in een korrel zand.

Waar het om gaat is dat mystiek inzicht het “ruwe materiaal” is waaruit de grote religieuze tradities gebouwd zijn, en intuïtie is om zo te zeggen hun dienstmaagd: ze verschaft aan de mens de mogelijkheid om dieper door te dringen in de waarheid van de meer diepgaande vormen van religieuze, filosofische en artistieke uitdrukking dan de rede zou toelaten.

Wat betreft de aard van kennis schreef Plotinus, de Alexandrijnse filosoof van de derde eeuw van onze tijdrekening, in zijn brieven aan Flaccus:

Kennis heeft drie gradaties – mening, wetenschap en verlichting. Het middel of het instrument van de eerste zijn de zintuigen; van de tweede dialectiek; van de derde intuïtie. Aan de laatstgenoemde maak ik de rede ondergeschikt. Het is absolute kennis die gebaseerd is op de identiteit van het kennende denken met het gekende object.

De aard van uitspraken over de werkelijkheid

Mystici hebben, in hun poging om hun waarnemingen met anderen te delen, hun best gedaan hun visioen van het geheel of van het Goede onder woorden te brengen. Dergelijke beweringen moeten zich echter conformeren aan de aard van de taal, die beperkt wordt door de logica, d.w.z. de vorm ervan. Ze kunnen niet gelijk worden gesteld aan de vormloze waarneming zelf. Hoe diepzinnig of evocatief of ontroerend ook, hun woorden zijn slechts uitspraken *over* de Werkelijkheid, niet de Werkelijkheid zelf. Toen Meester Eckhart naar men zegt uitriep “Wat je ook van God zegt is onwaar”, trok hij niet de waarde van theologische uitspraken in twijfel. Hij

bedoelde dat geen enkele uitspraak de onpeilbare waarheid van de Werkelijkheid kon bevatten.

Chaudhuri schreef heel mooi: “Als alles gezegd is over het universum, als de gehele wereld op basis van wetenschappelijke kennis is omgevormd tot een hiërarchische structuur van steeds grotere systemen, blijven we toch achter met een diep gevoel van mysterie.”³¹

Bij elke stap in de evolutie van ons bewustzijn verruimt en verdiept ons inzicht zich, en toch doet deze verruiming en verdieping de horizon terugwijken. Kennis is nooit afgerond, is nooit definitief.

Over het verband tussen de kenwijzen

De verschillende niveaus van kennis – zoals het fysieke, het rationele en het mystieke – staan nauw met elkaar in verband. Tegenwoordig dreigt, gezien de verwaarlozing van hogere waarden, dit nauwe verband uit het oog te worden verloren. We zijn in plaats daarvan getuige van de oppervlakkigheid van het meeste hedendaagse denken, en het ontbreken van communicatie tussen de natuur- en de geesteswetenschappen, die beide ten goede zou kunnen komen.

Onze maatschappij zou er goed aan doen in plaats van deze tunnel-visie, dit relativisme, de hogere waarden te redden, want het zou de redding van onszelf betekenen. In feite hebben zij hun eigen plaats op elk terrein van denken, met inbegrip van wetenschap, religie, de geestes- en de maatschappijwetenschappen. Bij het bedrijven van wetenschap maken wetenschappers, vooral de meer creatieve onder hen, vaak gebruik van hun intuïtie en zelfs van hun esthetische gevoelens, een punt waarop we in deel II terug zullen komen.

Heel nauw is de relatie tussen de hogere rede, zoals die tot uiting komt in filosofisch denken, en de intuïtieve en mystieke waarneming. Hoe ligt deze relatie eigenlijk? Thomas van Aquino omschreef de aard ervan als volgt: intuïtie en rede “zijn niet twee vermogens maar onderscheiden zich als het

volmaakte en het onvolmaakte... [Intuïtie] houdt een diep doordringen in van de waarheid; de rede betekent onderzoek en uiteenzetting.”⁷⁷ De rede formuleert inspiratie en inzicht in taal, zodat ze gebruikt kunnen worden, maar de inspiraties zelf komen van de hogere niveaus van de rede – van spirituele waarneming, door middel van de intuïtie.

Jacob Needleman stelt dat authentieke filosofie (en ook mythe en religieuze idealen en bepaalde vormen van kunst) de innerlijke moraliteit beïnvloedt en ondersteunt. Maar hoewel zij dit ondersteunt, kan zij, zo gelooft hij, haar niet teweeg brengen. De directe oorzaak van innerlijke moraliteit is *het verlangen naar waarheid en zijn*. Filosofie spreekt rechtstreeks tot dit verlangen en ondersteunt het. Waar dit verlangen ontbreekt of begraven ligt onder egoïstische gewoonten en gedachten, zijn filosofie of ideeën van weinig nut. “Ideeën bezitten geen energie. Mensen doen dat wel. Het hart van de filosofie ligt in mijzelf.”¹¹²

Haridas Chaudhuri benadrukt dat de betekenis van een belangrijke filosofische waarheid niet in één keer volledig gevat kan worden. “Als je haar gehoord hebt zul je proberen er zoveel van te begrijpen als je kunt... hoe meer je erover mediteert, des te meer zal de innerlijke betekenis je duidelijk worden.... Als je erover mediteert wordt het idee, dat min of meer op het mentale niveau begrepen werd, veranderd in een levende, gloedvolle ervaring van de waarheid, een direct visioen van de waarheid... dat uit je persoonlijke ervaring is voortgekomen.”³¹

Samengevat, de rede en de intuïtie ondersteunen elkaar wederzijds en werken hand in hand. De rede helpt de intuïtie te activeren. De intuïtie vervolmaakt of vervolledigt de rede. Bovendien omvat de intuïtie de rede, maar is zij daartoe niet te herleiden: de intuïtie gaat de rede te boven.

Een gelijksoortige relatie bestaat er tussen de fysieke zintuigen en de rede. Deze staan in wisselwerking met elkaar. Zintuiglijke waarnemingen hebben de rede nodig om de context te leveren door middel waarvan ze begrepen kunnen worden. Zo omvat maar overstijgt de rede het fysieke bewustzijn.

Hoewel er in elk van de lagere toestanden van bewustzijn iets aanwezig is dat leidt of verwijst naar het volgende stadium, is het onmogelijk om problemen die tot een hogere dimensie van bewustzijn behoren op te lossen vanuit het gezichtspunt van een lager niveau van bewustzijn. Daarom kunnen wetenschappelijke vraagstukken niet opgelost worden vanuit een egocentrisch geconditioneerd, emotioneel gezichtspunt, of metafysische vraagstukken of die van de moderne atoom- of astro-fysica, die voorbij de sfeer van het eindige liggen, door gebruik te maken van de wetten van de wereld van de driedimensionale ervaring, of met behulp van een beperkte logica die ervan is afgeleid.... Op deze manier heeft elk gebied zijn eigen wetten en vraagstukken, en de methoden die in een bepaald geval van nut zijn voor het vinden van een oplossing worden in een ander geval een hindernis.

Lama Anagarika Govinda⁵⁶

In het jaar 535 van onze jaartelling schreef de christelijke monnik Cosmas een boek genaamd *Christelijke Topografie*. Zich volledig baserend op een letterlijke interpretatie van de Bijbel toonde Cosmas voor eens en voor altijd aan dat de aarde noch een Noordpool noch een Zuidpool had, maar een vlak parallellogram was waarvan de lengte tweemaal zo groot was als de breedte. De dogmatische theologie staat vol van dit soort jammerlijke fouten – en dat geldt zowel voor oosterse als voor westerse religies. De hindoes en boeddhisten... geloofden dat de aarde, omdat ze gedragen moest worden, op een olifant rustte, die, omdat die ook weer gedragen moest worden, op een schildpad rustte (en op de vraag 'Waarop rust de schildpad dan?' werd het antwoord gegeven 'Laten we het over wat anders hebben.'

Ken Wilber¹⁷⁵

Met andere woorden, deze drie vermogens, zintuiglijke waarneming, rede en intuïtie – de “drie ogen van de ziel” zoals een westerse mysticus ze noemde – staan in een hiërarchische verhouding tot elkaar. Elk van hen heeft zijn eigen functie, die niet door een van de andere twee functies kan worden ver-

vuld. We moeten verder gaan en zeggen dat als het ene oog de rol van de andere probeert te vervullen, ze “een denkfout begaat”, om Ken Wilber’s uitdrukking te gebruiken.

In de filosofie wordt deze denkfout een “categorie-fout” genoemd. Als fundamentalisten de zes scheppingsdagen letterlijk opvatten als zes dagen in plaats van zes verschillende fasen in de evolutie van het universum, dan verwarren ze metafoor en feit. En omgekeerd is de empirische wetenschap volledig ongeschikt voor de beantwoording van laatste vragen als het ontstaan van het bestaan, van leven en van bewustzijn.

Tal van categorie-fouten zijn begaan zowel in religie, filosofie als wetenschap, met als gevolg conflicten tussen deze terreinen die in principe verenigbaar met elkaar zijn en elkaar aanvullen.

Nu is eerder al opgemerkt dat de gemiddelde westerling het concrete, analytische denken meer ontwikkeld heeft dan het abstracte denken en de intuïtie. Tegelijkertijd zou ik willen opperen dat al de verschillende niveaus, van het fysieke tot het spirituele, tot op *zekere* hoogte in ieder van ons aan het werk zijn. We zijn alle in zekere zin wetenschapper, filosoof en mysticus.

We zijn wetenschapper als we proberen te ontdekken hoe iets werkt – bijvoorbeeld, een apparaatje, of ons lichaam, of het belastingstelsel. Zoals de fysicus en filosoof Henry Margenau opmerkte: “Gezond verstand is, als het iets betekent, de methode van de wetenschap toegepast op het alledaagse leven.” We zijn filosoof als we, zoals we allen af en toe doen, nadenken over het een of andere persoonlijke of maatschappelijke vraagstuk. We zijn mysticus als we plotseling de transcendente eenheid ervaren – of het nu met anderen is of met de natuur (of met schoonheid of waarheid die aan ons in de een of andere gedaante verschijnt).

We moeten geen moment denken dat de gewone kenvermogens van minder belang zijn. Integendeel, in het huidige stadium van menselijke ontwikkeling is het van essentieel belang om helder, logisch en analytisch te denken. We moeten onze probleem-oplossende vermogens versterken, oplossingen

zoeken die gebaseerd zijn op kennis en ervaring. Maar meer nog hebben we behoefte aan creatieve vernieuwing en creatieve verbeelding, om het hoofd te kunnen bieden aan de hardnekkige problemen die we zelf in het leven geroepen hebben.

Het wekken of ontwikkelen van onze hogere vermogens houdt onvermijdelijk in het in contact komen met diepere of meer ware of omvattende niveaus van de werkelijkheid. Paradoxaal genoeg bereikt iemand, door dieper af te dalen in de eigen bron van het zelf, de universele, onderaardse stroom (om de metafoor van Ira Progoff te gebruiken). En iemand komt als individu meer tot bloei naarmate hij zijn bekrompen egoïsme overstijgt. In het kort gezegd, door onszelf te zijn, zijn we meer dan onszelf!

Laten we nog een stap verder gaan en vaststellen dat *zijn en worden één zijn*. Zoals Huston Smith schreef: "Kennen en doen, wijsheid en methode, werken samen, ze gaan hand in hand. Vanaf het eerste begin doen ze dat, tot het punt waarop het moeilijk wordt om ze nog uit elkaar te houden."¹⁵⁰